

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ КОНСТАТУЮЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ З ПРОБЛЕМОЮ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ ТА ЙОГО РЕЗУЛЬТАТИ

Байкеніч Г. В.

E-mail: anna.baykenich@mail.ru

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Луганськ)

На I етапі дослідно-експериментальної роботи з проблеми розробки та практичного застосування словесно-друкованих засобів навчання на уроках історії України серед учнів старшої школи відбувся констатуючий експеримент. Він проходив у два етапи: **I етап** – проведення аналізу підручників з історії України на предмет виявлення у них письмових прийомів подачі словесно-друкованих засобів навчання; **II етап** – анкетування вчителів з метою оцінки ступеня впливовості навчальних шкільних видань на практичну організацію навчання, виявлення недоліків і переваг видань, особливостей впливу останніх на розвиток особистостей школярів; анкетування учнів 10–11 класів на предмет оцінки ступеня ефективності шкільних навчаючих видань, виявлення недоліків і переваг останніх з точки зору учнів; **III етап** – підбиття підсумків констатуючого експерименту на основі отриманих в результаті проведення анкетування та аналізу підручників. У рамках даного дослідження буде висвітлено та підбито підсумки I етапу констатуючого експерименту.

Аналіз підручників з історії України проводився відповідно до теоретико-методичних засад особистісно-орієнтованого навчання на предмет виявлення у них різних видів текстів (словесно-друкованих засобів навчання) та прийомів їхньої письмової подачі в шкільних навчаючих виданнях (в даному випадку – у підручниках). Розробляючи теоретичні засади експериментального дослідження, ми виділили та обґрунтували п'ять видів словесно-друкованих засобів навчання (відповідно до особистісно-орієнтованого навчання), а також в залежності від кожного виду – прийоми письмової подачі текстів (словесно-друкованих засобів навчання), врахування яких при написанні останніх є запорукою пізнавальної, практичної, смислоутворюючої, інтерактивної ефективності даного виду засобів навчання. Таким чином, мова йде про визначення шляхом аналізу підручників домінуючих та рецесивних видів тексту в останніх. Слід також зазначити, що ми виділяємо наступні види словесно-друкованих засобів навчання (ототожнюємо з текстами) та їхні прийоми письмової подачі:

– *навчально-пізнавальні словесно-друковані засоби навчання (тексти)* носять історико-інформаційний репродуктивний характер. Такі тексти мають бути скеровані на отримання певного масиву знань школярами та розвиток академічного інтелекту особистості, її пізнавальних потреб. До даного виду словесно-друкованих засобів навчання можуть належати як окремі параграфи підручника (підпункти, розділи тощо), так і повні шкільні навчальні видання, допоміжні книги для читання, які скеровані на засвоєння історичного матеріалу, фактів, подій, зв'язків. Якщо говорити про прийоми письмової подачі навчально-пізнавальних текстів, то серед них можна визначити наступні: сюжетне та образне оповідання, картинний і аналітичний опис, образна й узагальнена характеристика, пояснення, міркування, стисле повідомлення тощо.

– *операційно-спрямовані (інструктивні) тексти* носять предметно-інструктивний характер та сприяють розвитку як предметних, так і загальних умінь і навичок. Оскільки основним способом, що забезпечує оволодіння навичками прийомів діяльності є вправи та завдання, то до даного виду текстів словесно-друкованих засобів навчання належать, перш за все, пам'ятки, питання та завдання до параграфів, тем, розділів підручника, навіть окремі параграфи, які спрямовані на формування та розвиток окремих предметних та загальних вмінь, робочі зошити з друкованою основою з відповідною системою завдань.

– *ціннісно-орієнтовані тексти* надають інформаційну основу для оцінки минулого з різних позицій, відкривають для підлітків можливість набуття досвіду переживання власних історичних відкриттів методом порівняння чи то певних точок зору, чи то тексту підручника з історичним джерелом. Ціннісно-орієнтовані тексти є базою для формування та розвитку аксіологічної свідомості особистості і виконують виховну та, відповідно, – аксіологічну функцію вивчення історії в школі. До таких текстів належать хрестоматійні матеріали з аксіологічною основою, окремі джерела та документальні матеріали, певні підручниківські параграфи та відповідні завдання, художні та наукові твори, передбачені програмою в рамках конкретної тематики тощо. Єдина умова класифікації текстів як ціннісно-орієнтованих – їхня аксіологічна направленість. Такий вид словесно-друкованих засобів навчання сприяє морально-естетичному самовизначенню учнів, допомагає збудувати особисту пріоритетну лінію цінностей та виховує патріотичного громадянина своєї країни. Прийоми, які виражають даний вид текстів: аксіологічно скероване сюжетне оповідання, міркувальне викладення, картинний опис з елементами міркування тощо;

– *проблемні тексти* виконують *розвивальну функцію* та аналогічну задачу шкільного освітняського процесу, носять проблемний характер та скеровані на розвиток творчих здібностей і нахилів учнів. Дуже важливо, щоб такі тексти сприяли розвитку пошукової активності школярів, яка набувається особистістю в процесі успішного вирішення життєвих та навчальних проблем. Для цього необхідно, щоб сучасні підручники, хрестоматії, робочі зошити та інші навчаючі видання містили елементи проблемного викладення інформації з тієї чи іншої теми та системи контролю і перевірки знань та умінь, направлених на розвиток творчих здібностей і нахилів підлітків. Серед прийомів, які характеризують письмове викладення творчо-пошукових текстів є: міркувальне викладення, пам'ятки творчо-пошукового характеру, творчо-пошукова система вправ і завдань тощо;

– *комунікативно-орієнтовані (інтерактивні) тексти* – види словесно-друкованих засобів навчання, які дозволяють розв'язати виховну задачу історичної освіти, що пов'язана з процесом соціалізації школярів та виконують

виховну і соціальну функції навчання. Такі тексти (завдання) мають відрізнятися діалогічним або полілогічним викладенням матеріалу (окремі параграфи підручників; відповідна до теми добірка джерел та документів, під час опрацювання якої передбачається групова або колективна робота, конкретні теми в робочих зошитах, спрямовані на групове співробітництво тощо), засадами системності та інтерактивного спілкування.

Аналіз підручників проводився з наступних тем: «Україна в роки Першої світової війни» підручники для 10 класу; «Україна в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.). Велика Вітчизняна війна (1941–1945 рр.)» – підручники для 10 та 11 класу. Серед великого різноманіття шкільних навчальних видань з історії України різних років видань, починаючи з 1995 року, методично-експериментальною базою, в силу свого масового використання, були обрані наступні підручники для загальноосвітніх закладів: Новітня історія України для 10 класу (автори: Турченко Ф.Г. 1995 [8], 2000 [6] та 2010 років видання [7], Кульчицький С.В. 1998 року видання [3], Власов В.С. 2010 рік видання [1]) та Історія України для 11 класу під авторством Пометун О.І та Гупан Н.М. 2011 року видання [4]). У зв'язку з неодноразовою зміною концепції курсу викладання історії України та щорічним переглядом програми з даного предмету, обрана нами тема з 11 класу міститься в підручниках більш ранніх видань для 10 класу (Турченко Ф.Г. 1995 [8] та 2000 років видання [6], Кульчицький С.В. 1998 року видання [3]).

Таким чином, результати проведеного аналізу підручників з історії України на предмет виявлення в останніх видів текстів та прийомів їхнього письмового викладення, можна виразити у таблиці 1.

Говорячи про отримані результати I етапу констатуючого експерименту, слід зазначити, що вони стали своєрідним трампліном, міцним підґрунтям для подальшого проведення формувального експерименту. Як видно з об'єктивних результатів, автори підручників, складаючи та підбираючи тексти для своїх видань, які призначені для учнів загальноосвітніх закладів, практично ігнорують основне правило відповідності прийомів письмової подачі текстів видам цих текстів, адже не можна відокремити засоби навчання (словесно-друковані, наочні, технічні тощо) від прийомів їхнього усного або письмового викладення [2, с. 4].

Таблиця 1

Аналіз тексту підручників з історії України 10–11 класів на предмет виявлення у ньому письмових прийомів подачі словесно-друкованих засобів навчання (теми: «Україна під час Другої світової війни (1939–1945 рр.)» та «Україна за часів Першої світової війни»)

Вид тексту	Прийоми, що використовуються для подачі відповідного виду тексту	Кількісні показники використання прийомів письмової подачі текстів (скільки разів на даному уривку застосовуються прийоми)					
		[3]	[8]	[6]	[4]	[1]	[7]
навчально-пізнавальний текст	картинний опис	3	–	–	6	4	1
	аналітичний опис	5	2	2	2	1	1
	сюжетне оповідання	12	5	5	3	2	1
	образне оповідання	2	–	–	1	1	1
	образна характеристика	5	1	1	2	1	1
	узагальнена характеристика	6	1	1	3	4	8
	прийоми конкретизації матеріалу за допомогою використання статистичних даних	4	7	7	8	3	2
	стисле повідомлення	4	14	14	7	5	5
	конспективне оповідання	1	2	2	2	–	–
	логічні схеми				3	–	–
	пояснення	2	4	5	5	1	3
	види таблиць	–	–	–	6	–	–
	використання мап з подальшим поясненням	1	1	1	–	1	2
	використання джерел та документів після параграфів пізнавального характеру	3	10	10	23	11	5
<i>система пізнавальних завдань репродуктивного характеру</i>	20	14	14	25	11	31	
<i>система практичних завдань репродуктивного характеру</i>	22	18	18	20	11	15	
інструктивний текст	пам'ятки на дослідження історичного джерела	–	–	–	–	1	–
	пам'ятки для самостійного формулювання висновків	–	–	–	–	–	–
	пам'ятки на проведення розгорнутої характеристики історичного діяча	–	–	–	–	–	–
	пам'ятки для проведення аналізу фактів, подій або явищ	–	–	–	–	–	–
	пам'ятки на порівняння історичних подій і явищ	–	–	–	–	–	–
	пам'ятки на визначення особистих ціннісних орієнтирів	–	–	–	–	–	–
	пам'ятки на коректне заповнення таблиць	–	–	–	–	–	–
	пам'ятки на грамотне опрацювання уривків з художньої літератури	–	–	–	–	–	–
	інші види пам'яток	–	–	–	–	–	–

ціннісно-орієнтований текст	фрагменти та цитати з художньої і джерельної літератури на визначення цінностей	13	9	9	14	6	2
	ціннісно-спрямована система завдань на рольову позицію, вибір чи вираження цінності або позиції	2	6	6	7	3	7
	сюжетне оповідання	12	7	7	1	2	1
	образна характеристика	5	1	1		1	1
	міркування	1	–	–	–	1	2
	міркувальний виклад	1	–	–	–	1	1
	картинний опис	3	–	–	6	4	2
творчо-пошуковий текст	міркувальне викладення	1	–	–	–	1	1
	творчо-пошукова система завдань	20	11	11	7	6	21
	пам'ятки, направлені на розвиток творчих здібностей і креативного інтелекту	–	–	–	–	–	–
	пам'ятки на дослідження історичного джерела	–	–	–	–	1	–
	пам'ятки з коректної побудови аргументів	–	–	–	–	–	–
	пам'ятки на розгорнуте історичне дослідження	–	–	–	–	–	–
	пам'ятки на розв'язання проблемних завдань	–	–	–	–	–	–
інтерактивно-спрямований текст	прийоми на засвоєння нового матеріалу в парах	–	–	–	–	–	–
	тематична робота в малих групах	–	–	–	–	1	–
	завдання на виконання учнями спільного проекту	–	–	–	–	–	–
	пам'ятки та завдання на організацію діалогу	–	–	–	–	4	–
	завдання на організацію колективної роботи	–	–	–	–	–	–
	завдання на організацію інтерактивних ігор	–	–	–	–	–	–

Як видно з підсумкової таблиці, основним прийомом подачі текстів, який користується надзвичайною популярністю серед авторів підручників, є стисле повідомлення. Даний прийом найчастіше зустрічається на сторінках зазначених видань, але, зазвичай, цінної інформації не передає, та й використовуватися повинен виключно в тексті, який стисло розкриває кількісну або якісну сторону фактів [5, с. 117], а не повсякчас. Інструктивний текст здебільшого представлено тільки системою завдань, яка скерована на розвиток умінь, а пам'ятки взагалі відсутні, за виключенням пам'ятки на дослідження історичного джерела у підручнику Власова В.С. [1, с. 103] (див. таблицю 1). Ціннісно-орієнтований текст представлено, передусім, відповідною системою завдань та фрагментами з історичних джерел і художньої літератури. Рідше зустрічаються міркувальне викладення та сюжетне оповідання. Творчо-пошукові тексти, нажаль, не стали виключенням: вони виражені переважно адекватною системою завдань та запитань. Інструктивний текст, вже не кажучи про прийоми, не представлено у виданнях (виключення складають завдання на організацію діалогу та опрацювання матеріалів у парі в підручнику Власова В.С. [1, с. 93, 95, 96, 108, 111]). Варто також виділити з-поміж інших підручників роботу Пометн О.І. та Гупан Н.М. [4]. Історичний матеріал, наданий у даному шкільному навчаючому виданні відрізняється яскравістю оформлення, чіткістю рубрикацій та якісним структуруванням. Крім того, що стосується текстів, то, як видно з таблиці, автори підручника представили найширший діапазон прийомів їхнього викладення, особливо навчально-пізнавальних засобів навчання. Звертаючись до головної шкільної книги під авторством Турченка Ф.Г. різних років видання, то перше, на що звертається увага, практично повна їхня ідентичність (особливо це стосується видань 1995 та 2000 років), де домінуючим прийомом викладення навчальної інформації залишається стисле повідомлення. Цікавими з наукової та методичної точки зору є тексти підручника під авторством Кульчицького С.В. 1998 року видання [3], де провідним прийомом викладення історичного матеріалу є сюжетне оповідання, а також всіма прийомами представлено ціннісно-орієнтовані засоби навчання. Інформація подається досить вдалою та зрозумілою «мовою» з дуже великим навчально-розвивально-виховним потенціалом. Однак, вагомим недоліком цього видання є тьмяність оформлення, відсутність наочного матеріалу та організаційних засад інтеракції, наявність самого суцільного тексту.

Таким чином, говорячи про результати I етапу констатуючого експерименту, можна зазначити, що досліджені нами підручники з історії України різних років видань здебільшого не відповідають теоретико-методичним засадам особистісно-орієнтованої освіти, за якою потреби дитини висуваються на перше місце. Здебільшого автори (частково за виключенням Пометун О.І. та Кульчицького С.В., в роботах яких добре представлені тільки перші два-три види тексту) ігнорують закон адекватності прийомів письмової подачі текстів видам текстів: кожному окремому виду

словесно-друкованих засобів навчання має відповідати адекватний прийом його письмової подачі. Тільки за таких умов написання або складання текстуального матеріалу для учнів загальноосвітніх закладів можна досягти його найбільшої пізнавальної, практичної, смислоутворюючої, соціоадаптуючої і творчо-спрямованої позитивної ефективності та впливовості на кожну особистість в школі. У методичній науці відомо, що метод, перш за все, складається з двох компонентів: засобів та прийомів навчання [9, с. 210], а от ефективний метод, особливо, якщо мова йде про методи організації різних видів діяльності учнів (пізнавальної, практичної, ціннісно-сислової, творчо-пошукової та комунікативної) має складатися з таких засобів навчання, яким відповідають адекватні тільки даному виду прийоми подачі або викладення інформації. Лише за умов відповідності даних категорій: засіб навчання – прийом, можливо говорити про вдале задовільнення всіх потреб особистості під час опрацювання історичного матеріалу, представленого у підручниках. З огляду на це, отримані результати I етапу констатуючого експерименту дали нам змогу стверджувати, що в системі народної освіти існує нагальна потреба в забезпеченні учнів загальноосвітніх закладів якісними словесно-друкованими засобами навчання, які б змогли задовільнити всі потреби школярів (у пізнанні нових знань, у відчутті радості від навчання, у переживанні зацікавленості до дій, потребу відчувати радість пошуку, у емоційній насиченості інформації, у самоактуалізації та самопізнанні, у спілкуванні тощо [9, с. 359]). Даний експеримент став однією з основ для проведення формувального експерименту дисертаційного дослідження, який ґрунтувався на впровадженні в навчальний процес різних видів тексту з історії України, виражених за допомогою адекватних прийомів письмової подачі та подальше з'ясування їхньої впливовості на кожну особистість.

ЛІТЕРАТУРА

1. Власов В.С. Історія України. 10 клас : підр. [для серед. загальноосвіт. шк.] / Власов В.С., Кульчицький С.В. – К. : Літера ЛТД, 2010. – 256 с.
2. Гора П.В. Методические приемы и средства наглядного обучения истории в средней школе / Гора П.В. – М. : Просвещение, 1971. – 238 с.
3. Кульчицький С.В. Історія України. 10 клас : підр. [для серед. загальноосвіт. шк.] / Кульчицький Станіслав Владиславович, Коваль Михайло Васильович, Лебедева Юлія Геннадіївна. – К. : Освіта, 1998. – 288 с.
4. Пометун О.І. Історія України. 11 клас : підр. [для серед. загальноосвіт. шк.] / О.І. Пометун, Н.М. Гупан. – К. : Освіта, 2011. – 336 с.
5. Пометун О.І. Методика навчання історії в школі / О.І.Пометун, Г.О. Фрейман. – К. : Генеза, 2005. – 328 с.
6. Турченко Ф.Г. Новітня історія України. Частина перша. 1917-1945. 10 клас : підр. [для серед. загальноосвіт. шк.] / Турченко Ф.Г. – [2-е вид.]. – К. : Генеза, 2000. – 384 с.
7. Турченко Ф.Г. Новітня історія України. Частина перша. 1917-1945. 10 клас : підр. [для серед. загальноосвіт. шк.] / Турченко Ф.Г. – К. : Генеза, 2010. – 386 с.
8. Турченко Ф.Г. Новейшая история Украины. Часть первая. 1917-1945. 10 класс : підр. [для серед. загальноосвіт. шк.] / Турченко Ф.Г. – [2-е изд.]. – К. : Генеза, 1995. – 344 с.
9. Турянская О.Ф. Теория и практика личностно-ориентированного обучения в школе / Ольга Федоровна Турянская. – Луганск : Изд-во ГУ «ЛНУ имени Тараса Шевченко», 2009. – 378 с.